

BRORSON-SALMER PÅ TRYK INDTIL 1796

AF PETER ALBEK NOER

pno@km.dk

Dette er tredje artikel i serien af værkstedsartikler under anførte overskrift.¹

I 1740 blev den såkaldte "Pontoppidans salmebog" udgivet. Den havde hele 92 Brorson-salmer med. Alligevel har man tænkt, at den ikke bidrog så meget til folks kendskab til Brorsons salmer, idet man mente, at salmebogen primært blev brugt af kongen og de adelige, der gerne ville stå sig godt med kongen, samt i her-tugdømmerne. Den fik derfor tilnavnet "slotssalmebogen" – eller som der står på titelbladet på en sen norsk udgave fra 1863: "... den såkaldte slotsbog".² Ja, man har nogle gange tænkt, at denne salmebogs største bidrag til at synge Brorson-salmer bestod i, at 49 af de ovennævnte 92 Brorson-salmer blev optaget i "Guldbergs salmebog" fra 1778.

Tillægget med 259 salmer.

Man har næsten overset, at de 92 Brorson-salmer også kom ud til folket på anden vis. Kravet til Pontoppidans salmebog var, at den skulle indeholde hele "Kingos salmebog", hvilket jo betød, at de 259 nye salme kunne udgives som et selvstændigt tillæg til Kingos salmebog, og samlet rumme alt i Pontoppidans salmebog.

Dette tillægs udbredelse er næsten ikke omtalt i salmehistorisk litteratur.

Anders Malling har i sit store salmehistoriske værk dog skrevet nogle sider om tillægget,³ og han omtaler en interessant hændelse:

"Man har fra Midtjylland et pudsigt vidnesbyrd om, at en fremmed i et sogn, hvor man selvfølgelig brugte Kingo, fandt et eksemplar af "259" og fordybede sig i det og fandt ud af, at Kingo + "259" ville være den bedste eksisterende danske salmebog. Det

ville altså være det samme som Pontoppidans salmebog, som han ikke kendte."⁴

Efterfølgende fortæller Malling om situationen i 1777 i Aalborg. 37 år efter udgivelsen i 1740 ønsker man nu at indføre Pontoppidans salmebog i Budolfi og Vor Frue kirker i Aalborg.

At man ikke allerede havde Pontoppidans salmebog i brug i domkirken i Aalborg antyder klart, hvor lidt denne salmebog var udbredt som kirkesalmebog nord for kongegåen.

Ansøgningen fra Aalborg fortæller dog desuden noget meget interessant om tillægget "259 salmer".

Stiftsamtmanden fortæller i ansøgningen, at den nye salmebog er i hver mands hus, og de få i menigheden, som ikke har den, kan for en ringe bekostning købe tillæg "259".⁵

Hvor udbredt var tillægget med de 259 salmer?

For en del år siden købte jeg en ringe las af dette tillæg. Det er trykt i 1780.⁶

Jeg har løbende prøvet at skaffe viden om så mange eksemplarer af dette tillæg som muligt, for at kunne sige noget om udbredelsen af det. Jeg havde tænkt, at jeg ville udarbejde en større artikel, hvor der også var et billede-katalog af vignetterne over første salme, idet dette kunne være en hjælp til identifikation af de eksemplarer, der mangler titelbladet.

Jeg har dog ret begrænset tid til rådighed til disse sysler, og det ville også blive et for omfattende billede materiale til denne artikel, derfor fremlægger jeg i denne værkstedsartikel det, jeg har fundet frem til med håb om, at andre kan bygge videre på det og vil supplere med yderligere viden om eksemplarer af tillægget.

Gennem opslag i Bibliotheca Danica, samt grundig søgning på biblioteker, internettet og hos private har jeg fundet frem til ca. 70 eksemplarer af tillægget, dog er titelbladet ikke bevaret i alle.

Det er jo ikke særligt mange og vidner i sig selv ikke om stor udbredelse af tillægget, for det kunne jo være af 3 oplag, men det er netop ikke tilfældet! Af disse eksemplarer er der 28 forskellige trykkeår – og nogle år er der flere forskellige tryk!⁷ Jeg har således fundet frem til 33 sikre forskellige tryk, samt yderligere nogle mulige forskellige tryk. Usikkerheden skyldes bl.a. nogle optegnelser i Bibliotheca Danica, som jeg ikke har kunnet få verificeret. Der er således i snit kun ca. 2 eksemplarer af de enkelte tryk. Og mange tryk har jeg kun kunnet finde i et enkelt eksemplar. De ca. 70 eksemplarer fra de mange oplag vidner derfor om, at tillægget var meget udbredt.”

Tillægget er udkommet med to forskellige titler.

Samling af de Psalmer .... som i tallet ere 259.

Waysenhuset har selv stået for tryk af tillægget. Deres titel er: ”*Samling af de Psalmer med hvilken den Nye Psalmebog-Bog er bleven formeret, som i tallet ere 259. Til den Ende nu for sig selv trykte, at de til det med denne Stiil og i denne form forhen trykte Nye Testamente, med Kingos Psalme-Bog bag i, kunde indbindes.*”

Waysenhuset⁸ udgav den indenfor perioden 1745-1775⁹ i 2 forskellige opsætninger, der begge var 2-spaltede. Den ene på 165 sider salmer med meget små skrifttyper har 5 kendte oplag¹⁰ og den anden med større skrifttyper på 267 sider salmer har 7 kendte oplag.¹¹

Waysenhuset har således bidraget med 12 forskellige kendte oplag.

Og interessen for at benytte tillægget har tilsyneladende været stigende jf. de to foregående noter samt oversigten senere i artiklen. Der er 2 oplag fra 1740’erne, 2 fra 1750’erne, 4 fra 1760’erne og 4 fra 1770’erne.

Bogblokkenes formater på disse oplag var alle ca. 8 x 14,5 cm. Og titlerne var ens på begge opsætningstypers titelblade, hvor man

skriver, at de kan indbindes sammen med Kingo og NT, men selve opsætningen af titelbladene er ikke helt ens, så man har ikke blot udskiftet årstallene.

Bibliotheca Danica Supplement peger på yderligere 2 oplag fra hhv. 1780 og 1795, samt en hos Thiele uden årstal. Jeg har ikke medtaget disse 3 oplag blandt kendte eksemplarer, idet jeg ikke har kunnet finde reelle eksemplarer af disse, og umiddelbart har jeg en mistanke om at Bibliotheca Danica Supplement har benyttet den forkerte titel på tillægget for de 259 salmer, for ud over Waysenhuset er der en række andre, der har trykt de 259 salmer.

Udtog af den Nye Psalme-Bog .... Som ere tilsammen 259.

Titlen på disse tillæg er: ”*Udtog af den Nye forordnede Psalme-Bog, indeholdende de derudi forefundne Nye Psalmer, som ere tilsammen 259.*” Alle disse oplag har kun en spalte pr. side.

Bogblokkenes formater på disse oplag var alle ca. 7 x 16 cm og passer sammen med det almindelige format af de Kingo-salmebøger, som ikke blev trykt på Waysenhuset.

Christoph Georg Glasing var den allerførste, der udgav et tillæg med 259 salmer. Det skete i 1742. Han udgav yderligere et oplag i 1746 og hans enke fulgte op med et oplag i 1753. Disse var alle på 316 sider.

Næste navngivne trykker var Andreas Hartvig Godiche med oplag i hhv. 1749 og 1767 og hans arvinger fulgte op med et oplag i 1780. Disse var på 309 sider.

I Tønder bekoster boghandler E. D. Nagel 2 oplag i hhv. 1758 og 1764. Disse var på 316 sider.

Derefter fulgte Paul Herman Höecke¹² med 2 oplag i hhv. 1767 og 1769. Disse var på 309 sider.

Og den sidste navngivne trykker Johan Rudolph Thiele¹³ udgav 2 oplag i hhv. 1795 og 1798. Disse var også på 309 sider.

Men ud over disse oplag med navngivne trykkere eller boghandlere, kom der i årene 1744, 1751, 1752, 1757, 1769, 1770, 1771 og 1778 oplag uden trykkerens navn, hvor det blot stod ”Trykt og bekostet Aar ....”

Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at i det mindste mange af disse tryk reelt også er forskellige tryk, hvor det ikke blot er årstallet på titelbladet, der er forandret. Det paginerede sidetal for sidste salme er i de fleste 316, mens udgaven fra 1770 har 309 paginerede sider og udgaven fra 1778 har kun paginerede 306 sider.

Dette giver samlet 20 kendte oplag/udgaver af tillægget "Udtog ...."

Desuden har jeg i et salgskatalog fra Brøndums Antikvariat vidnesbyrd om et tillæg, der er trykt så sent som i 1811¹⁴. Dette tillæg blev ifølge oplysninger fra antikvariatet solgt i 1999.

Oversigt over eksemplarer af tillæg med 259 salmer.

I følgende oversigt over 259-tillæg har jeg medtaget 59 eksemplarer med reference til, hvor de befinder sig.

De 41 som jeg har haft i hånden eller set titelbladsbilleder af er mærket med * efter årstallet.

Et "B" efter årstallet indikerer at oplysningerne er fundet på www.bibliotek.dk

Et "G" efter årstallet indikerer at oplysningerne er fra kataloget over Gunnerus biblioteket i Trondheim.

Desuden har jeg medtaget de fleste af dem, som jeg mener at have sikre henvisninger på, samt den fra det ovennævnte salgskatalog.

Trykår	Solo/ m. Kingo ¹⁵	Trykker	Titel	Ejer / reference.	Sider
1742*	Solo	Christoph Georg Glasing	Udtog	REX, Magasin (digitaliseret)	316
1744*	Solo	Bekostet	Udtog	Privat	316
1745*	K 1755	Wajs. Gottmann Fr. Kisel	Saml.	Statsbiblioteket, Århus.	165
1746 B	Solo	Christoph Georg Glasing	Udtog	Sanghistorisk Arkiv, Århus	316
1749*	Solo	Andreas Hartvig Godiche	Udtog	REX	309
1749*	Solo	Wajs. Gottmann Fr. Kisel	Saml.	REX, Magasin (digitaliseret)	267
1749	Solo ?	Wajs. Gottmann Fr. Kisel	Saml.	Sønderborg Slot Museum	
1751*	K 1750	Bekostet	Udtog	Præstehøjskolen	
1751*	K 1754	Bekostet	Udtog	Præstehøjskolen	316
1751*	K 1754	Bekostet	Udtog	Statsbiblioteket, Århus.	316
1752*	Solo	Bekostet	Udtog	SDUB, Odense, Malling	316
1753*	Solo	C. G. Glasings efterlev.	Udtog	Præstehøjskolen	316
1754*	Solo	Wajs. Gottmann Fr. Kisel	Saml.	SDUB, Odense, Karl Clausen	267
1757*	Solo	Bekostet	Udtog	Peter Noer	316
1757*	Solo	Bekostet	Udtog	De stærke jydere mindstue	316
1758*	K 17??	Bekost. E.D.Nagel, Tønder	Udtog	Præstehøjskolen	316
1758*	K 1763	Wajs. Gottmann Fr. Kisel	Saml.	Privat	
1758 B	K 1761	Wajs. Gottmann Fr. Kisel	Saml.	Det teologiske Fakultet Kbh.	165
1758	K ??		Saml.	SDUB Esbj. K.Hansen saml.	
1758	K 1765	Wajs. Gottmann Fr. Kisel	Saml.	Statsbiblioteket, Århus	165
1758	K 1761	Wajs. Gottmann Fr. Kisel	Saml.	De stærke jydere mindstue	165
1761*	K 1762	Wajs. Gottmann Fr. Kisel	Saml.	Peter Noer	267
1761*	NT+K1762	Wajs. Gottmann Fr. Kisel	Saml.	Peter Noer	267
1764*	K 1764	Bekost. E.D.Nagel, Tønder	Udtog	Peter Noer	316
1764*	K 1741	Bekost. E.D.Nagel, Tønder	Udtog	Præstehøjskolen	316
1764*	Kingo	Bekost. E.D.Nagel, Tønder	Udtog	Tønder Museum (SG 635)	316
1764	Solo		Udtog	Teol. Fak. Kbh.	316
1765	Solo ?		Saml.	Bibliotheca Danica, REX	267

1765	Solo ?	Wajs. G. Giese Salicath	Saml.	Sønderborg Slots Museum	267
1765 G	Solo	Wajs. G. Giese Salicath	Saml.	Gunnerus bibl. Trondheim.	267
1765*	K 1762	Wajs. G. Giese Salicath	Saml.	Peter Noer	267
1765*	NT63+K62	Wajs. G. Giese Salicath	Saml.	SDUB, Odense. Karl Clausen	267
1766*	K 1765	Wajs. G. Giese Salicath	Saml.	Peter Noer	165
1766*	K 1726			Privat	165
1766 G	Solo	Wajs. G. Giese Salicath	Saml.	Gunnerus bibl. Trondheim.	165
1767*	K u.aa.	Paul Herman Höecke	Udtog	SDUB, Odense, Malling.	309
1767*	Solo	Paul Herman Höecke	Udtog	SDUB, Odense, Stiftsbibliotek	309
1767 B	Solo	Andreas Hartvig Godiche	Udtog	REX	309
1769*	Solo	Wajs. G. Giese Salicath	Saml.	Privat	267?
1769	Solo ?		Saml.	REX, Bibliotheca Danica.	267?
1769*	Solo	Bekostet	Udtog	SDUB, Odense, Malling	316
1769 B	Solo	Paul Herman Höecke	Udtog	SDUB, Odense.	309
1770*	Alterbog ¹⁶	Bekostet	Udtog	Peter Noer	309
1771*	K u. år	Bekostet	Udtog	Kirkepladsen 3, Tønder	316
1772? [*]	K u. år.		Saml.	Kirkepladsen 3, Tønder	267
1772* ¹⁷	K 1771	Wajs. G. Giese Salicath	Saml.	Peter Noer	267
1773*	K 1771	Wajs. G. Giese Salicath	Saml.	SDUB, Odense,	165
1775 G	Solo	Wajs. G. Giese Salicath	Saml.	Gunnerus bibl. Trondheim.	267
1775*	Solo	Wajs. G. Giese Salicath	Saml.	Severinske samling, Århus	
1775 B	Solo ?	Wajs. G. Giese Salicath	Saml.	REX	165
1778 B	Solo	Bekostet	Udtog	REX. Bibliotheca Danica.	306
1778? [*]	Solo	(uden titelblad)	Udtog	De stærke jydere mindstue	306
1780*	Solo	Godiches Arvinger	Udtog	Peter Noer	309
1780*	Solo	Godiches Arvinger	Udtog	Bibliotheca Danica	309
1795*	Solo	Johan Rudolph Thiele	Udtog	De stærke jydere mindstue	309
1795*	K 1794	Johan Rudolph Thiele	Udtog	Vartov	309
1798*	K u. år.	Johan Rudolph Thiele	Udtog	De stærke jydere mindstue	309
1798*	K u. år.	Johan Rudolph Thiele	Udtog	Privat	309
1811	K 1812		Udtog.	Solgt Brøndums antikv. 1999	309

Oplagsstørrelse.

Ud over antallet af oplag betyder oplagens størrelse jo også meget for udbredelsen. Jeg kender ikke oplagstal på nogle af disse oplag. Umiddelbart ville jeg regne med at Waysenhusets oplag nok var større end de øvrige oplag, men det er blot et skøn fra min side. Desuden antager jeg, at der ikke har været oplag med oplagsstørrelse på under 500 eksemplarer, idet oplagstal for bønnebøger og andet åndeligt litteratur ofte har været på 500-800 eksemplarer uden det drejede sig om klassikere.¹⁸

Med 33 sikre forskellige oplag af tillægget på 259 salmer vil jeg formode, at der er trykt mindst 20.000 stk. af tillægget. Lægger vi dertil antallet af udgivne eksemplarer af Pontoppidans salmebog er der rigtig mange, der gennem Pontoppidans salmebog inkl. tillægget med de 259 salmer har haft mulighed for at lære disse 92 Brorson-salmer at kende.

Er der nogen af jer læsere, der har kendskab til yderligere eksemplarer af tillægget med de 259 salmer eller har konkret information om tekst, der vidner om brugen af dette tillæg eller har korrektioner til denne værkstedsartikel, hører jeg meget gerne fra jer på e-mail: pno@km.dk.

PETER ALBEK NOER blev teologisk kandidat fra Århus i 1996, og han har siden været sognepræst på Limfjordsøen Mors med bopæl i Frøslev. Pastoratet omfatter nu sognene Frøslev, Mollerup, Outrup og Dragstrup. Han skrev teologisk speciale om Brorsonsangens virkningshistorie, hvilket har givet baggrund for en række foredrag og undervisningsforløb, bl.a. på kirkehøjskoler. Peter er som salmebogssamler endvidere medlem af Dansk Bibliofil-klub og har sammen med sin hustru, Bettina, hjemmesiden www.salmebog.com

Noter

1 Baggrunden for artikelserien beskrives i forbindelse med første artikel, der blev bragt i dette tidsskrift. Hymnologi. Nordisk

Tidsskrift. 41. årgang, nr. 1-2, april 2012, side 75-78. NB: Anden artikel i serien blev bragt i Hymnologi. Nordisk Tidsskrift. 42. årgang, nr. 1-2, april 2013, 79-82.

2 Hele teksten på salmebogens titelside lyder: "Psalmebog eller den saakaldte Slotsbog. En Samling af opbyggelige Psalmer til Huus-andagt og christelige Forsamlinger. Af Th. Kingo og E. Pontoppidan m. Fl. samt tilføiet Kingos Hjertesuk, Morgen og Aften bønner. På ny til trykken befordret af T. Hammersmark. Christianssand. K. C. Grøntofts Forlag. 1863." NB: Eget eksemplar.

3 Malling bind VIII s. 259-264

4 Malling bind VIII s. 263

5 Malling bind VIII s. 263f.

6 Kopi af dette titelblad vises som billede i artiklen.

7 I hhv. 1749, 1758 og 1767 er der 2 forskellige tryk, og i 1769 er der hele 3 forskellige tryk.

8 Gottmann Friderich Kisel (1689-1765) var Waysenhusets trykker fra ca. 1730 - ca. 1765. Svigersønnen Gerhard Giese Salicath (1715-1782) efterfulgte sin svigerfar. Deres efterfølger var H. C. Schrøder.

9 Bibliotheca Danica nævner eksemplarer trykt i hhv. 1780 og 1795, men disse eksemplarer har jeg ikke kunne finde frem til, og det ville også undre mig en del, hvis Waysenhuset så sendt som 1795 trykte dette tillæg, når Guldbergs salmebog er på lager. I 1795 ramtes Waysenhuset desuden af den store brand, hvor over 90.000 eksemplarer af Guldbergs salmebog gik tabt, men måske kom der netop derfor et oplag af tillægget med de 259 salmer. Det kunne være fint at få afklaret, men som jeg skriver i artiklen har Bibliotheca Danica nok blot benyttet forkert titel til tillægget.

10 Trykt i 1745, 1758, 1766, 1773 og 1775. NB: 1775-oplaget er fundet på bibliotek.dk. Placering: REX.

11 Trykt i 1749, 1754, 1761, 1765, 1769, 1772 og 1775. NB: 1775-oplaget er fra Gunnerus Bibliotekets optegnelser.

12 Paul Herman Höecke (Bogtrykker i Kbh. Løvstræde 63

(1765-71) Helligåndsstræde 14 (1772-1800))

Trykkeriet videreføres indtil 1818 gn. Enken Martha Willarts og senere sønnen Johan Herman Høecke indtil 1826.

NB: Vækkelsesprædikanten Hans Nielsen Hauge logerede år 1800 i 4 mdr. hos enken, mens han ventede på at hans skrifter blev trykt.

13 Johan Rudolph Thiele (1736-1815) (Bogtrykker 1770-1815) (Købte 1770 Heidens trykkeri og ægtede 1771 enken efter Borups trykkeri) I 1785 ægtede han en datter af provst Hans de Hemmer (1697-1782). Kan det have skabt kontakt til kirkefolk mhp. tryk af ”Udtog ... Psalmer ... 259”? Trykkeriet videreføres af sønnen Niels og senere hans sønner Just og Andreas. Fra 1851 trykkede de frimærkerne!

14 Flg. tekst er fra auktionskataloget: 642 SALMEBOG - KINGO, TH.: Den forordnede Nye Kirke-Psalmebog efter Hans Kongel. Majests. Allernaadigste Befaling... 1812. 454s. + UDTOG af den ny (Pontoppidans) forordnede Psalmebog indeholdende de deri forefundne nye Psalmer som ere tilsammen 259 ... at de kunne føjes som et Anhang til Dr. Kingos Psalmebog. 1811. 308s. (Mgl. det sidste blad, som er afrevet). Indb. i eet samt. helldr.bd. m. enk. br. + spor efter spænder. 600,-

15 Af oversigten fremgår det om eksemplaret er en solo-udgave eller om den er indbundet sammen med et eksemplar af Kingos salmebog. Årstallet efter K angiver da trykkeåret for Kingosalmebogen.

16 Dette udtog med 259 salmer er alene indbundet sammen med alterbogen til Kingos alterbog.

17 Kopi af dette titelblad vises som billede i artiklen.

18 Jf. en af mine tidligere artikler i Hymnologi. Nordisk Tidsskrift. 42. årgang, nr. 1-2, april 2013, side 80.